

Mezi lhaním a rouháním: Bible, překlad 21. století jako pokus o komunikativní ekvivalenci

Alexandr Flek

„Četli v Knize Božího zákona, vykládali a objasňovali smysl, aby tomu, co se čte, bylo rozumět“ (Nehemiáš 8:8).

„Kdo překládá doslovně, je lhář, a kdo něco přidává, je rouhač“ (Rabi Jehuda ben Illaj, *Tosefta Megilla* 4.41; Bab. *Kiddušin*).

Na přelomu 80. a 90. let minulého století proběhla v naší zemi vedle zásadních společenských změn také zřetelná vlna duchovního oživení, a to převážně mezi mladými lidmi, kteří do té doby často neměli s křesťanstvím téměř žádnou zkušenost. Tito lidé objevili v Bibli nový obzor, který dal jejich životu nový smysl, a začali se její četbě nadšeně věnovat. Jediné kompletní překlady, které byly tehdy k dispozici (jakkoli omezeně), byly Bible kralická (podle posledního vydání z r. 1613) a Český ekumenický překlad (1979, rev. 1985).¹

Bible kralická sice vyniká svou libozvučností a slavnostním stylem, navíc i intenzivním duchovním a emocionálním nábojem odrážejícím atmosféru jejího vzniku, její jazyk je však dnes již často nesrozumitelný, někdy i zavádějící (*vnitř i zevnitř, zašijkovat, křtaltování, aj děvka Páně, ostříhat přikázání* apod.). Ekumenický překlad je v tomto ohledu nesrovnatelně srozumitelnější, navíc zohledňuje významný posun bádání v biblických oborech, a lze jej tak označit za první vpravdě moderní český překlad Písma. Přesto však již současným čtenářům, zejména mimo církevní prostředí, může znít místy již poněkud odtážité a archaicky (od doby, kdy ČEP začal vznikat, konečniců uběhlo už bezmála půl století). Maxima, že každá generace potřebuje svůj vlastní překlad Písma, nabyla na aktuálnosti v době po roce 1989, kdy nejen společenský systém, ale i veškerá jazyková komunikace prodělala zásadní změny.

Podle prof. Petra Pokorného existují pro nové překlady Bible v zásadě čtyři důvody: (1) vývoj našeho poznání původního textu, (2) vývoj našich znalostí vysílajícího (tj. zdrojového) jazyka, (3) vývoj teorie překladu a (4) vývoj přijímajícího (tj. cílového) jazyka. Poslední z uvedených důvodů přitom Pokorný považuje za zdaleka nejzávažnější (přisuzuje mu 85 % důležitosti): „Toto je vlastní problém. Dnešní čeština je jiná než v r. 1961.“²

¹ Starší překlady z latiny, tj. Svatováclavská Bible (1677-1715), Svatojanská (1888-1889) či tzv. Podlahova (1917-1925) tehdy nebyly – a dosud nejsou – běžnému čtenáři dostupné. V antikvariátech, na farách či v modlitebnách bylo možné narazit na Nové zákony Františka Žilky (1933) či Ondřeje Petrá (1969), velmi vzácně pak Rudolfa Cola (1947) a Pavla Škrabala (1948); Hegerův Starý zákon z 50. let pak byl prakticky nedostupný.

² Přednáška k 25. výročí vydání Českého ekumenického překladu, Městská knihovna Praha, 13. 10. 2004, nepubl.

A právě na tento čtvrtý důvod reaguje projekt „Bible, překlad 21. století“³ především. Chce být běžným, „obyčejným“ překladem Písma pro současnou generaci, tedy překladem do pokud možno běžné literární češtiny počátku 21. století. Jeho ambicí není přehnané jazykové novátorství či prosazení idiosynkratických překladatelských řešení. Hlavním cílem je prezentovat Bibli veřejnosti jako knihu, která nemusí být nutně spojená se specificky církevní či archaickou mluvou. Naopak, autorům šlo o to, aby i průměrně vzdělaný čtenář z většinového necírkevního prostředí mohl Bibli číst pokud možno ve „svém“ jazyce, tak jako může číst např. novodobé překlady Homéra či Shakespeara. V žádném případě však nejde o parafrázi či transkulturaci – technické termíny stejně jako metafory zůstávají zachovány, pokud ovšem jejich doslovný převod do češtiny není zavádějící. Bible je sama o sobě často nesmírně náročná na pochopení. Překladatelé Bible21 měli za to, že toto pochopení není potřeba běžnému současnému čtenáři ještě dále ztěžovat tím, že by český překlad měl používat archaický nebo specificky odborný jazyk, není-li to nezbytně nutné.

Lze tedy říci, že Bible21 metodologicky čerpá ze školy komunikativní (nebo též: funkční) ekvivalence vycházející z lingvistické teorie překladu (LTT – *linguistic theory of translation*), jak ji zhruba od poloviny 20. století ve svých dílech formuloval především Eugene Nida. Základním postulátem této školy je, že nositelem významu nejsou jednotlivá slova, nýbrž především věta. Je tedy třeba překládat nikoli mechanicky slovo za slovem, ale podle smyslu a syntax překladu podřídít požadavkům přijímajícího (nikoli vysílajícího) jazyka. Ideální překlad je pak takový, který bude mít na své adresáty stejný účinek, jako měl původní text na své adresáty. Z této teorie vychází celá řada moderních překladů Bible, označovaných za *common language translations*.⁴ Tyto překlady patří často k vůbec nejčtenějším a pro UBS (United Bible Societies) je dnes tato metoda překladu víceméně normativní. Již tvůrci ČEPu se s tímto vlivem museli vyrovnávat, a ačkoli překladatelé dle Pokorného tehdy „želili tlaku ze strany UBS“, nakonec se cestou LTT nevydali a zejména ve Starém zákoně usilovali o překlad spíše „konkorantní“ (doslovný).⁵

Překladatelskou filosofii funkční či komunikativní ekvivalence ve zkratce charakterizuje následující definice: „Překládat znamená vytvářet v jazyce adresáta nejbližší přirozený ekvivalent sdělení obsaženého v původním jazyce, a to především s ohledem na smysl sdělení, zároveň však s ohledem na jeho formu.“⁶ Tvůrci Bible21 se s těmito teoretickými východisky do značné míry ztotožnili. Snažili se vyhnout podle nich umělé dichotomii mezi ohledem na smysl sdělení (dynamický ekvivalent) na jedné straně a ohledem na formu (formální ekvivalent) na straně druhé.

³ Zkráceně Bible21 (někdy též B21). Tento název dostalo až hotové dílo před vydáním v r. 2009. Během více než patnácti let, kdy překlad vznikal, byl prezentován pod pracovním titulem „Nová Bible kralická“ (NBK).

⁴ V anglofonním prostředí je to vůbec nejuspěšnější překlad *New International Version* (NIV). Ještě radikálněji jdou cestou dynamického ekvivalentu (aniž by parafrázovaly) např. *Good News Bible* (dříve *Today's English Version*) a *New Living Translation* (odlišný projekt od parafrázované *The Living Bible*). Další příkladem je německá *Gute Nachrichten Bibel*, holandská *Het Boek* a mnohé další.

⁵ Referát o ČEP na semináři o překládání Bible, ČBS, Praha 11. 6. 2004, nepubl. Zdá se však, že novozákonní skupina se experimentů s dynamickým ekvivalentem naopak místy odvažovala – viz např. poměrně „volný“ překlad Žd 11:1.

⁶ Robert G. Bratcher a William D. Reayburn. *A Translator's Handbook on the Book of Psalms*, str. 1211 (překlad A. F.).

Důraz na *přirozenost* výsledného textu byl pro práci na Bible21 zásadní, a to nejen v syntaxi, ale i v použitém lexiku. Namísto poměrně neobvyklých, specificky „ekumenických“ výrazů jako bloud, bohatýr, hlahol, opánky, sočení, pronárody, svévolník, úradek, výmět, ženina apod. uvádí Bible21 dnes běžnější slova: blázen, hrdina (nebo: bojovník), jásoť, sandály, nepřátelství, národy (nebo: pohané), ničema, rozhodnutí, výkal, družka (nebo: konkubína). Tato snaha o přirozenější vyjadřování se promítá např. i ve frekventované prorocké uvozovací formuli „...praví Hospodin“ oproti technicky doslovnějšímu, ale o něco strojenějšímu řešení ČEP „... je výrok Hospodinův.“ Podobně uvozovací věty Božích stvořitelských výroků v Gn 1 nezní „biblicky“ vzosně „I řekl Bůh“ (tak BK i ČEP), ale prostě: „Bůh řekl.“ Opticky možná nejodvážnější krok Bible21 v tomto směru je překlad Desatera prostými imperativy (např. „Nekrad!“ namísto tradičního „Nepokradeš“). Jde tu o typický příklad snahy vytvořit „přirozený ekvivalent v jazyce adresáta“, a to i za cenu zřeknutí se ustálené a na první pohled technicky „přesnější“ formulace dřívějších překladů.⁷

Výše uvedená definice bere jako druhé kritérium překladu *ohled na formu* sdělení. Zejména v posledních desetiletích se biblická kritika i exegeze ve zvýšené míře zajímala o literární charakter biblických spisů. Bez ohledu na žánr, na literární či rétorický charakter daného textu si dnes už ani nedovedeme představit seriózní výklad jeho významu. Proto jsme Bibli nepřekládali pouze jako odborný teologický či liturgický text, ale především jako text navýsost literární. Znamená to, že jsme při práci velmi dbali např. na různost stylů různých biblických autorů, na změny žánrových poloh i v rámci jednoho konkrétního textu (např. střídání narativních a poetických pasáží v Jn 1 nebo v prorockých knihách). Toužili jsme vyjádřit co možná nejvíce z estetické, někdy i instrumentální, zvukomalebné roviny textu. Šlo nám o emocionální náboj a celkový stylistický účinek. V narativních pasážích jsme se snažili reflektovat např. spád děje; repliky dialogů často nezačínáme uvozovací větou, ale posunujeme ji na konec či doprostřed přímé řeči, jak je to dnes v českém narativu běžné. Příkladem takového dramatického účinku jsou krátké, pregnantní dialogy v Gn 22:6–12. Jedním z formálních znaků biblického jazyka je ovšem také např. repetice, kterou se snažíme zachovávat jakožto důležitý stylistický prvek („A tak šli oba spolu“ – vv. 6 a 8).

Snaha o *ohled na formu* se markantně projevila hlavně při překladu poetických textů. Zde na rozdíl od narativů ustupuje do pozadí požadavek „přirozenosti“ – jde totiž o vázanou řeč, o nesamozřejmý způsob vyjadřování, využívající specifické básnické postupy – a nám šlo o to, aby výsledný text byl poezii, nikoli prózou vysázenou jako poezie. Žalmy jsme vnímali a překládali především jako rytmické písňové texty – a bylo pro nás povzbuzením, když se ukázalo, že skutečně jdou zhudebnit a zpívat.⁸ Při práci na knize Přísloví jsme například listovali Čelakovského *Mudroslovím národu slovanského* a sledovali, jak tento žánr „funguje“ v češtině. Jde často o obecné pravdy, někdy na hranici banality, ovšem stručným, pregnantním, rytmizovaným způsobem

⁷ Ačkoli hebrejšтина v Dekalogu nepoužívá všude imperativ, ale i infinitiv a imperfekt, přesto se zjevně jedná o deset „přikázání“, jak vidíme ze starozákonních i novozákonních označení těchto „deseti slov“ jako *micvot* (Ex 20:6) a *entolai* (Mk 10:19). Nahrazení tradičních futurálních forem Desatera prostým imperativem prosazuje už František Žilka v r. 1936 (viz Josef Bartoň, *Moderní český novozákonní překlad*, str. 117). Toto konkrétní překladatelské řešení je krátce zdůvodněno zde: www.bible21.cz/Diskuse/Diskuse_k_nekterym_mistum_Bible21.

⁸ CD Jany Peřtové *Těhilim* (Biblion, Praha 2007) obsahuje 15 zhudebněných žalmů, většinou doslovně z Bible21.

formulované tak, že jsou snadno zapamatovatelné.⁹ Právě u těchto poetických a mudroslovných textů jsme se soustředili především na zvukovou stránku a překlad je zde téměř nezbytné číst nahlas (jak si např. ve své recenzi Bible21 pro časopis Reflex všímá Jana Šrámková).

V neposlední řadě se náš *ohled na formu* projevil ve vizuální podobě textu. Bible21 chce být „čtenářským“ překladem, grafická úprava je proto co nejjednodušší, vybízející k nerušenému čtení, pokud možno v delších úsecích. Sazba je proto jednosloupcová, jak je to v beletrii běžné. Odsazením důsledně rozlišujeme poezii a prózu. Pravopis vlastních a místních jmen je co nejjednodušší, aby se čtenáři usnadnila výslovnost. Existuje-li běžný český tvar jména (ač z pohledu akademické transkripce „nepřesný“), držíme se jej. Jména, jejichž význam je podstatný pro pochopení kontextu, jsou přeložena přímo v textu (např. Gn 29:31–30:24; Jr 50:21). Vyšší číslovky jsou pro přehlednost zpravidla psány číslicemi, nikoli slovy (např. Job 1:3; 42:13). Výčty, seznamy a rodokmeny jsou vysázeny přehledně pod sebou po jednotlivých položkách (např. Nu 1). Odsazeny jsou také delší modlitby, dopisy a další relativně samostatné útvary.

Poznámkový aparát je omezen na minimum (celkem jen asi 3 000 poznámek pod čarou). Neobsahuje křížové reference, ale pouze odkazy na citace a aluze v textu včetně mimobiblických pramenů (např. Sk 17:28; Ju 15). Samozřejmě jsou uvedena důležitá různota. Výchozím textem pro překlad nz byl text Nestle-Aland²⁷, ve sporných případech jsme se řídili Metzgerovým *A Textual Commentary on the Greek New Testament*. Na rozdíl od ČEP jsme obdobný textově-kritický přístup zvolili i u sz. Výchozím textem byl masoretský text, jak je uveden v BHS⁵, v odůvodněných případech však text rekonstruujeme podle Kumránských rukopisů, Septuaginty a dalších zdrojů, jak je vždy uvedeno v poznámce. Na sedmnácti místech rekonstruujeme text zřejmě porušený běžnými písařskými chybami (dittografie, haplografie apod.) v souladu s nálezy novodobé textové kritiky. V šesti případech v textu zohledňujeme hebrejskou písařskou tradici (*tiqqune soferim*).

Delší knihy jsou zpravidla děleny nejen na perikopy, ale také na větší strukturální celky (např. Gn 1–11, 12–36, 37–50; Iz 1–39, 40–55, 56–66). Nadpisy těchto celků i perikop většinou odkazují na klíčovou frázi daného textu nebo jsou jinak „literární“ formulovány, aby vzbudily pozornost a zároveň neprozradily příliš mnoho. (Snažili jsme se vyhnout titulům typu „Vrahem je zahrádník“...)

Tým čtyř biblistů a šesti bohemistek¹⁰ pracoval na překladu od roku 1994 celkem patnáct let. Po celou dobu jsme měli na mysli, jak velmi je v naší zemi biblické poselství potřebné a jak velmi jeho znalost a aplikace v naší generaci schází. Toužili jsme, aby nový překlad přinesl občerstvení a nové porozumění milovníkům Knihy knih, ale naší největší touhou a modlitbou bylo, aby se Bible dostala do rukou i těm, kdo si na její četbu dříve netroufali. Nečekaný ohlas překladu zejména mezi sekulárními čtenáři je pro nás nesmírným povzbuzením.

SOLI DEO GLORIA.

⁹ Mediální pozornosti se dostalo novému znění Př 19:1 – několik novinových a časopiseckých článků je citovalo i ve svém názvu, viz např. <http://www.reflex.cz/clanek/kultura-literatura/33421/bible-s-pitomcem-a-burcakem.html> nebo http://www.lidovky.cz/lepsi-chudy-poctivec-nez-prolhany-pitomec-fjc-/ln_kultura.asp?c=A090420_154607_ln_kultura_bat.¹⁰ Alexandr Flek, Jiří Hedánek, Pavel Hoffman, Zdeněk Sýkora, Markéta Horňáková, Klára Jíchová, Anna Kendrová, Markéta Pytlíková, Věra Šlangalová, Marta Ungermannová.

Literatura

- ALTER, Robert. *The Art of Biblical Narrative*. New York: Basic Books, 1981.
- ALTER, Robert. *The Art of Biblical poetry*. New York, Basic Books, 1985.
- BARTOŇ, Josef. *K dějinám českého biblického překladu*. Informace Královéhradecké diecéze 12/2006, s. 6-8.
- BARTOŇ, Josef. *Moderní český novozákonní překlad (Nové zákony dvacátého století před českým ekumenickým překladem)*. Praha: Česká biblická společnost, 2009.
- BARTOŇ, Josef. *Tři české jubilejní Bible*.
http://www.dingir.cz/tri_ceske_jubilejni_bible.shtml
- BEEKMAN, John; CALLOW, John. *Translating the Word of God*. Dallas: Summer Institute of Linguistics, 1974.
- BATCHER, Robert G.; REYBURN, William D. *A Translator's Handbook on the Book of Psalms*. New York: United Bible Societies, 1991.
- BRENNER, Athalya; van HENTEN, Jan Willem (red.). *Bible Translation on the Threshold of the Twentyfirst Century. Authority, Reception, Culture and Religion*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 2002.
- COTTERELL, Peter; TURNER, Max. *Linguistics and Biblical Interpretation*. Downers Grove: InterVarsity Press, 1989.
- NIDA, Eugene A. *Bible Translating*. New York: American Bible Society, 1947.
- NIDA, Eugene A. *God's Word in Man's Language*. New York: Harper, 1952.
- NIDA, Eugene A.; REYBURN, William D. *Meaning Across Cultures*. Maryknoll, NY: Orbis, 1981.
- NIDA, Eugene A.; TABER, Charles R. *The Theory and Practice of Translation*. Helps for Translators Series, Vol. VIII. Leiden: Brill, 1969.
- PORTER, Stanley E.; HESS, Richard S. (red.). *Translating the Bible. Problems and Prospects*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1999.
- PORTER, Stanley E.; BODA, Mark J. (red.). *Translating the New Testament. Text, Translation, Theology*. Eerdmans, 2009.
- SCORGIE, Glen G.; STRAUSS, Mark L.; VOTH, Steven M. (red.). *Challenge of Bible Translation. Communicating God's Word to the World. Essays in Honor of Ronald F. Youngblood*. MI: Grand Rapids, Zondervan, 2003.
- ŠRÁMKOVÁ, Jana. *Bible s pitomcem a burčákem. Recenze překladu 21. století*. <http://www.reflex.cz/clanek/kultura-literatura/33421/bible-s-pitomcem-a-burcakem.html>, 9. 4. 2009.
- VAN GEMEREN, William. *Interpreting the Prophetic Word*. MI: Grand Rapids, Zondervan, 1990.